

CATEHEZĂ ȘI LITURGHIE. MISTAGOGIE ȘI FORMARE ÎN PASTORAȚIA ACTUALĂ

Catechesis and Liturgy. Mystagogy and formation in current pastoral care

Vasile CREȚU

*Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul” din București
vasile.cretu@unibuc.ro*

Abstract: In this paper the author attempts to present some of the catechetical functions of the Divine Liturgy, starting from the premise that the Eucharistic service is not a way through which we can learn discourses and explanations about God, but rather it is the place and time where the baptized Christian enters into a direct relationship with the personal God and accesses a different type of knowledge than discursive knowledge. Since its early forms, the Christian Eucharist has included didactic elements that served the catechetical purpose of divine worship, through which catechumens and Christians nourished themselves with the revelation of God received through the apostles, bishops, and later, priests. Most of the New Testament epistles were written precisely with the purpose of being read in the communities of believers during the Eucharistic service, and they have a parenetic, pastoral, or dogmatic aim. The two-thousand-year history of the Church shows us how important divine worship is in catechetical formation and the religious education of the Christian community. Many of the poetic compositions of the church services have the role of introducing participants to the teachings of the Church, while

the prayers and hymns have represented the most suitable and appropriate form for professing the true faith in opposition to heretical hymns.

Keywords: *faith, Eucharist, worship, pastoration, religious education.*

Introducere

La prima vedere, între cateheză și Liturghie nu există prea multe interferențe. Pe de o parte, cateheza este una dintre slujirile învățătoarești pe care preotul sau teologul le împlinește în continuarea sau în afara unui context liturgic. Pe de altă parte, Sfânta Liturghie este slujba centrală săvârșită în cultul creștin (în bisericile mir – în duminici și sărbători; în mănăstiri – zilnic) și cel mai cunoscut scop al ei este cel latreutic (cinstirea și lauda lui Dumnezeu), pe când cel catehetic este, de cele mai multe ori, marginalizat sau ignorat.

Totuși, suntem de părere că această perspectivă enunțată mai sus este, dacă nu greșită, măcar are nevoie cel puțin de o îmbunătățire care să dea roade la nivel interdisciplinar. Relația dintre cateheză și Liturghie este mult mai strânsă decât pare la prima vedere, întrucât „întreg cultul divin (și, mai ales, Sfânta Liturghie – n.n.) este o cateheză vie și are un profund caracter didactic”¹.

Pentru a întări această afirmație, vom face referire la etimologia cuvântului cateheză, care ne trimite la următoarele sensuri : a suna, a răsună de sus în jos, a spune ceva de la loc înalt². Legătura dintre cei doi termeni este foarte bine surprinsă de tălmăcirea prezentată mai sus și ne face să întrezărim o relație. Liturghia, ca timp de întâlnire a omului cu

---

¹ Alexander Schmemmann, *Liturghie și viață. Desăvârșirea creștină prin intermediul experienței liturgice* (București: Editura Basilica, 2014), 11-12.

² Vasile Gordon, *Introducere în Catehetica Ortodoxă* (București: Editura Sophia, 2004), 10.

Dumnezeu, este cadrul unde, în mod tainic, credinciosul este învățat de către Duhul lui Dumnezeu și povățuit de către harul divin. Biserica este locul înalt unde, prin energiile divine necreate revărsate prin Taina Euharistiei, omul se umple de Dumnezeu, aducându-l la o cunoaștere profundă, o cunoaștere în Duh a vieții cerești, dar, ea este, totodată, și locul unde se împlinește slujirea predicatorului și a catehetului care se străduiesc să lumineze credința celor din comunitate.

În acest sens, mulți dintre creștini care stăruiesc, prin frecvență și intensitate, în rugăciunea liturgică, trăiesc Liturghia ca pe o Cincizecime săptămânală care dă hrană sufletelor și trupurilor, pentru a dobândi puterea de a trăi cealaltă vreme a vieții lor în mod autentic evenghelic. Cu alte cuvinte, invocarea pe care preotul o face în cadrul epiclezei³, prin care cere (și face) să se pogoare Duhul Sfânt peste poporul lui Dumnezeu, este mărturia că cei care participă la Dumnezeiasca Liturghie, pe măsura credinței lor, sunt luminați de sus prin darul lui Dumnezeu. Această luminare presupune o împărtășire concretă din Dumnezeu, o intimitate cu Creatorul nostru, o revelație lăuntrică.

Sunt multe alte mijloace prin care se poate înlesni accesul credincioșilor la mesajul Liturghiei creștine care nu vor face obiectul acestei lucrări, dar merită menționate. Majoritatea țin de lucruri formale, începând cu muzica interpretată (care poate avea un efect înălțător) și rugăciunile care conferă „stabilitate și

---

³ Ne referim, în mod concret, la fragmentul din Liturghia Sfântului Ioan Hrisostom: „[...] trimite Duhul Tău cel Sfânt peste noi [...]”, dar și la cel din Liturghia Sfântului Vasile cel Mare: „[...] să vină Duhul Tău cel Sfânt peste noi [...]”, care poate fi interpretat în același fel; *Liturghier* (București: Editura Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2012), 176 și 254.

autenticitate cultului”⁴, până la dispoziția slujitorului de a pregăti un cuvânt de învățătură care să răspundă nevoilor ascultătorilor. În egală măsură, există destule pericole în încercarea de descifrare a mesajului divin. Unul dintre acestea este folosirea excesivă și necontrolată a simbolismului liturgic. Cu siguranță, multe dintre actele cultice ale Liturghiei au rol simbolic, care înseamnă că ne transpun la niște realități mai presus de cele simțite și intuite cu mintea. Aspectele problematice apar atunci când „Liturghia a încetat să mai fie văzută și experimentată ca *epifanie* a credinței Bisericii, ca realitate a experienței sale și sursă a Teologiei”⁵, ci tratată mai degrabă cu „pietism liturgic, alimentat de explicații sentimentale și pseudo-simbolice (care duc) la secularism crescând și pătrunzător”⁶. Cu alte cuvinte, părintele Alexander Schmemmann demască raportarea la înțelegerea mesajului Liturghiei prin filtrul unei *evolavii de suprafață, superficiale*, care face de multe ori abstracție de dimensiunea istorică și de cea dogmatică a cultului. Ceea ce este mai important este că acest tip de abordare a cultului divin nu schimbă viața launtrică a credinciosului, ci o rutinizează – contactul cu mesajul liturghiei (care este consecvent același) trebuie să aducă în viața noastră *metanoia* (schimbarea minții)⁷. Sfântul Nicolae Cabasila, în

---

⁴ David Pestroiu, *Liturghie și misiune* (Alba Iulia: Editura Reîntregirea, 2011), 55.

⁵ Alexander Schmemmann, *Biserica, lume, misiune* (Alba Iulia: Editura Reîntregirea, 2006), 193.

⁶ Schmemmann, *Biserica...*, 189.

⁷ Ritualul Sfintei Liturghii este, de cele mai multe ori, același. Ce se schimbă sunt lecturile scripturistice, iar la sărbători importante Axionul și/sau Heruvicul, uneori Antifoanele. Totuși, Sfântul Ioan din Kronstadt îndeamnă la ieșirea din monotonia ce ar putea fi cauzată de acest lucru: „să nu se lase nimeni amăgit de uniformitatea slujbei, adică a Liturghiei,

Tâlcuirea sa, menționează că „celebrarea euharistică nu este o figură, ci este realitatea jertfei”⁸, ceea ce înseamnă că Liturghia are capacitatea de a ne hrăni cu Duhul Sfânt spre viața de veci⁹.

Spre finalul introducerii noastre trebuie să ne oprim și asupra altui aspect esențial al catehezei realizate în și prin Liturghia duminicală, care este arta creștină. Când vorbim de arta creștină eclesială, ne referim în special la icoane, la arhitectură sau la muzica bisericească interpretată într-un locaș de cult. Toate acestea au un rol esențial în desfășurarea cultului și îl umplu de conținut prin prezența artistică, prin culoare și prin sunet. Cele menționate sunt prezente în cadrul liturgic nu în mod întâmplător, ci prin inspirația harică a Sfântului Duh către oamenii care și-au curățit sufletele prin asceză și rugăciune îndelungată și printr-o viață trăită în intimitatea lui Dumnezeu¹⁰.

---

de faptul că se găsește în ea mereu aceleași lucruri, ci fiecare creștin ortodox să pătrundă cu auzul și cu inima în profunzimea conținutului Liturghiei, în înălțimea, adâncimea, lărgimea și durata dragostei arătate de Dumnezeu lumii care pieria în robia păcatului; să cugete la infinit de măreața jertfă adusă de Iisus Hristos în propria Sa Persoană Părintelui ceresc pentru păcatele lumii; să simtă cât de mult a iubit Dumnezeu lumea, dându-i-l acesteia pe Fiul Său, cel Unul-Născut și să se minuneze de minunea întrupării Fiului lui Dumnezeu și a îndumnezeirii noastre prin El, și să rămână veșnic recunoscător Domnului, răspunzând iubirii cu iubire înflăcărată, puternică, ca apostolii, mucenicii cuvioșii”. A se vedea Sfântul Ioan din Kronstadt, *Liturghia – Cerul pe Pământ*, trad. Boris Buzilă (Sibiu: Deisis, 2002), 161-162.

⁸ Sfântul Nicolae Cabasila, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, trad. Ene Braniște (București: Editura Arhiepiscopia Bucureștilor, 1989), 78.

⁹ *Liturghier Pastoral* (Iași: Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 2004), 344-345.

¹⁰ Florin Botezan, *Sfânta Liturghie – cateheza desăvârșită* (Alba Iulia: Editura Reîntregirea, 2005), 195.

Lucrarea de față nu se dorește a fi una care să pună la un loc mai multe izvoare și opere de specialitate într-o manieră abstractă, ci va arăta și modesta experiență (de peste douăzeci de ani) în înțelegerea și trăirea Liturghiei de către autor, întrucât excluderea subiectivă a teologului și a clericului din discursul său este una din caracteristicile cercetării obiective și neutre introduse în gândirea și practica ortodoxă de scolastica apuseană¹¹. Ne asumăm că acest demers poate prezenta o analiză săracă sau incompletă asupra subiectului, dar nu dorim să renunțăm la rigorile academice necesare unei astfel de lucrări.

1. Cunoașterea tainică prin Liturghie

Scopul oricărui demers catehetic este cunoașterea mai profundă a lui Dumnezeu și a poruncilor Sale, în vederea intrării într-o comuniune cât mai intensă cu El, având ca scop final moștenirea Împărăției. De multe ori, teologia de școală pune accentul foarte mult pe asimilarea teoretică a învățăturilor de credință, lucru care nu este rău în sine, dar care are nevoie să fie dublat de o căutare conștientă și continuă a harului lui Dumnezeu, singurul care ne poate duce la adevărata cunoaștere.

De altfel, în Biserica Ortodoxă avem o teologie pe care o putem numi palamită, pentru că a fost dezvoltată și consolidată de Sfântul Grigorie Palama, care dezvoltă extrem de mult tema cunoașterii lui Dumnezeu prin împărtășirea de harul divin, adică de energiile divine necreate. Dorind să surprindă această profunzime a comuniunii cu Hristos în Euharistie, ilustrul profesor Boris Bobrinskoy spune că nu

---

¹¹ Constantin Coman, *Între iluzia împliniri și certitudinea eșecului* (București: Editura Bizantină, 2014), 223.

este nicio diferență între celebrarea euharistică a Bisericii astăzi și experiența prezenței Mântuitorului pe care o aveau apostolii în sinaxa duminicală¹². Acest lucru, evident, ne face să conștientizăm că, în clipele tainice ale Liturghiei, creștinul este chemat să experimenteze pe Dumnezeu, să comunice cu El ca și cum ar fi de față. Această relație personală își atinge apogeul când, prin împărtășirea cu Trupul și Sângele lui Hristos, omul devine părtaș vieții dumnezeiești și se unește cu Dumnezeu care îi deschide ochii minții spre a înțelege învățăturile cele bune și folositoare mântuirii.

Ne este de folos să arătăm că însuși conținutul cuvintelor rugăciunilor Liturghiei ne povățuiesc către cele prezentate anterior. Întâi de toate, trebuie să menționăm că Euharistia are caracter de Cină, la care toți cei care au o dragoste constantă față de Sfânta Liturghie sunt invitați să cineze¹³. Deși, de foarte mult timp, evlavia față de împărtășirea cu Sfintele Taine a scăzut îngrijorător din diferite motive¹⁴, totuși nu putem să nu observăm că acest lucru este nefiresc¹⁵. Însăși Liturghia, prin rugăciunile ei, ne

---

¹² Boris Bobrinsky, *Taina Bisericii* (Cluj-Napoca: Editura Patmos, 2002), 44.

¹³ Cei care iubesc Liturghia, participă frecvent la sfânta slujbă. A se vedea Vasile Gordon, *Cateheze pastorale pe înțelesul tuturor* (București: Editura Sophia, 2012), 57.

¹⁴ Printre care amintim convertirea în masă la creștinism fără pregătirea necesară, scrupulozitatea monahală care nu permitea împărtășirea celor care nu ajungeau la un anumit nivel în viața duhovnicească [sic!], dezvoltarea unei false evlavii a creștinilor care susțineau că sunt nevrednici; vezi Paul D. Bradshaw, *Reconstructing Early Christian – Worship* (London: Society for Promoting Christian Knowledge, 2009), 28-31.

¹⁵ Vezi Vasile Crețu, „Perspective teologice și catehetice referitoare la deasa sau rara Împărtășanie”, *Teologie și educație la Dunărea de Jos*, 13 (2014), 276-301.

transmite acest lucru: Beți dintru Acesta *toți...* / Învrednicește-ne [pe noi, pe toți; n.n.] să *ne* împărtășim cu cuget curat... / Și *ne* învrednicește prin mâna ta cea puternică a ni se da Preacuratul Tău Trup și Scumpul Tău Sânge și prin noi *la tot poporul Tău* [subl. ns.]”¹⁶.

Revenirea la o participare activă în viața Bisericii cu privire la primirea Împărtășaniei, într-un mod mai des, nu se poate face oricum. Asta nu înseamnă că primim Sfânta Împărtășanie ca o injecție¹⁷ și nu mai avem nevoie de nimic, ci că năzuim spre o participare conștientă la viața Tainelor Bisericii. Mesajul catehetic central al Liturghiei este așadar unirea cu Hristos prin primirea Trupului și Sângelui Lui. Astfel, Liturghia ne cheamă la îndumnezeire, la viață veșnică, virtuoasă și sfântă. Arhimandritul Vasilios, stareț al mănăstirii athonite Iviron, vorbește despre această cunoaștere concretă a lui Dumnezeu și de împărtășirea reală a omului cu harul Său:

„Adevărul este ceea ce gustăm în experiența și comuniunea liturgică. Și-l gustăm cu sufletul și cu trupul pe Domnul Care se sfărâmă și nu se împarte, Cel ce se mănâncă pururea și niciodată nu se sfârșește, ci pe cei ce se împărtășesc îi sfințește [...]. Aceasta este singura bucurie care luminează întreaga adâncime și lățime a omului. Acesta este singurul mod de viață care îl duce spre neîncetata înnoire și îndumnezeire”¹⁸.

---

¹⁶ *Liturghier Pastoral*, 191, 201 și 205.

¹⁷ Ioannis Romanides, *Teologia patristică*, trad. Gabriel Mândrilă (București: Editura Metafrază, 2011), 31.

¹⁸ Arhimandritul Vasilios, *Intrarea în Împărăție sau modul liturgic* (Sibiu: Deisis, 2007), 83.

Ar putea părea că acest tip de discurs se îndepărtează de tema centrală a studiului nostru care caută să dezlege modurile și metodele prin care Liturghia devine izvor de învățătură și cateheză desăvârșită. Dacă am căuta să facem doar analiza textelor din Liturghie și să extragem învățăturile ce ies din acestea, am aborda Liturghia doar din punct de vedere științific și, într-adevăr ne-am opri asupra textelor, muzicii și a formulelor din slujbă, însă am face abstracție de dimeniunea harică a cultului divin public, prin care credincioșii se fac părtași la viața dumnezeiească în mod concret și real, prin relațiile ce se nasc între persoanele umane și Sfânta Treime, Dumnezeuul nostru.

Așadar, tipul de cunoaștere la care ne referim aici se poate defini ca fiind experiențial, pentru faptul că, prin contemplare și rugăciune, omul este chemat ca să ajungă la o întâlnire personală cu Dumnezeu cel viu¹⁹. Ce anume poate fi mai intim și mai profund decât comuniunea tainică cu Cineva care se jertfește pentru tine, arătându-ți iubirea nesfârșită pe care ți-o poartă? Liturghia ca Euharistie, dar, mai ales, ca Jertfă, ne deschide perspectiva Împărăției cerești prin împărtășirea reală, dar tainică, de Dumnezeu prin harul divin necreat care lucrează necontentit în Biserică și în cei care se ostenesc spre dobândirea lui. În plus, așa cum afirmă părintele Gheorghe Ispas, este foarte necesară o recuperare a semnificației primare a mistagogiei creștine care ar putea dinamiza viața duhovnicească a comunității parohiale²⁰, lucru care este recunoscut de foarte mulți teologi și preoți

---

¹⁹ Botezan, *Sfânta Liturghie...*, 148.

²⁰ Gheorghe Ispas, *Euharistia – Taina unității Bisericii. Aspecte teologice și practice* (București: Editura Basilica, 2008), 174.

contemporani care insistă pe necesitatea primirii cât mai dese a Sfântei Împărtășanii.

Prin Tainele Bisericii care toate culminează în Dumnezeiasca Euharistie și se celebrează în Sinaxa Euharistică²¹, ajungem la cunoașterea lui Dumnezeu nu printr-un exercițiu intelectual de înțelegere, ci prin descoperirea tainică pe care Duhul Sfânt o face în inimă. Prin urmare, dacă interpretăm lucrurile folosind această cheie hermeneutică, observăm că Liturghia nu este doar o cateheză *stricto sensu* compusă din cuvânt, cântare și ritual, ci depășește formele exterioare prin harul divin care activează lucrarea lăuntrică în om spre a-l descoperi pe Dumnezeu în mod tainic.

2. Liturghia – singurul mijloc de catehizare pentru mulți creștini

Când devine Liturghia singurul mijloc de catehizare pentru creștini? Unii, mai optimiști, ar zice că niciodată, întrucât Biserica Ortodoxă Română, eliberată de sub povara comunismului, are foarte multe mijloace prin care oferă acces poporului credincios la Cuvântul lui Dumnezeu. Cartea religioasă foarte abundentă, Centrul de presă Basilica cu cele cinci componente, oferta extrem de generoasă cu emisiuni,

---

²¹ Nenad S. Miloșevici, *Dumnezeiasca Liturghie – centrul cultului în Ortodoxie* (Sibiu: Editura Deisis, 2012), 11; pentru practica împărtășirii mirilor în cadrul Slujbei Cununii conform vechilor molitfelnice slavo-române vezi Mihail K. Qaramah, *O istorie a Molitfelnicului românesc. Evoluția formularelor Sfintelor Taine (sec. XVI-XVII)* (Alba Iulia: Reîntregirea, 2022), 155-159; vezi și propunerea autorului de reintegrare a acestei practici în ritul actul în Mihail K. Qaramah, „The Rites of Betrothal, Coronation and Digamia, according to the Slavo-Romanian Euchologia (16th - 17th century)”, *International Journal of Orthodox Theology* 11.3 (2020), 168-170.

podcast-uri, predici și interviuri online, numeroasele conferințe organizate de Facultățile de Teologie, de A.S.C.O.R., A.S.T.O. ș.a., sunt surse îndestulătoare de informație pentru creștini.

Desigur, cele menționate mai sus, la care se pot adăuga și alte forme și metode de catehizare, au un rol însemnat în activitatea misionară desfășurată de Biserică în contemporaneitate, făcând-o accesibilă în diferite medii pentru persoane de diferite categorii sociale și intelectuale²². Oamenii au acces la cuvântul lui Dumnezeu transmis la radio și la televizor²³, unde nu puțini își petrec ore în șir zilnic, dar și în diferite medii academice (prin conferințe), în librării (prin întâlniri frecvente cu autori români și străini), dar, mai ales, prin publicarea și traducerea masivă de carte cu specific religios ce are loc astăzi.

Există totuși destule nișe în acest ecosistem de transmitere a mesajului evanghelic. M-aș opri, în primul rând la accesul pe care îl au creștinii din diaspora la oricare dintre mijloacele menționate mai sus, începând de la sursele media. Deși apar multe impedimente legate de lipsa de timp sau de

---

²² În mod cert există o mare masă de oameni care nu au avut șansa să primească educație religioasă în școală sau în familie. În zilele noastre, sunt multe persoane vârstnice (majoritatea lor locuind la țară) care se pot folosi mai mult de slujbele și emisiunile radioului și televiziunii Trinitas decât o pot face prin lecturarea publicațiilor cu conținut religios.

²³ Totuși, D. Vanca avertizează: „Este greu de definit în ce măsură ajută vieții launtrice cvasiparticiparea la Liturghie prin vizionarea ei la televizor, întrucât [...] Liturghia nu este un fapt divers, nu este nici un eveniment sportiv și nici unul cultural, dar, cu siguranță, transmiterea pe ecran oferă telespectatorilor în imposibilitate de deplasare o anumită mângâiere”; a se vedea Dumitru Vanca, „Liturghie și televiziune în societatea de consum”, în *Spiritualitate și consumism în Europa unită* (Alba Iulia: Editura Reîntregirea, 2004), 454, 462.

interes, catehizarea nu ar trebui să lipsească, întrucât creștinii trebuie să fie bine anorați în învățăturile Bisericii, atât în cele cu privire la viața duhovnicească, cât și în anumite noțiuni teologice, explicative, care au rolul de a-i integra în viața Bisericii și de a da conținut acestei vieți într-o comunitate de credință. Altfel, noțiuni esențiale de învățătură și dogmă creștină se pot amesteca cu superstiții și ocultisme, rezultând un stil de viață superficial și neasumat²⁴.

Totodată, chiar și creștinii practicanți sunt deseori lipsiți de o dimensiune catehetică a cultului – *imnografia* –, ce ar putea avea un impact major în procesul complex de catehizare. Desigur, referindu-ne la românii din afara țării, este de înțeles cum accesul lor la alte slujbe (și întâlniri catehetice) este limitat de distanța, de volumul mare de muncă pe care trebuie să o presteze la serviciu, sau chiar de unele aspecte practice sau organizatorice: parohia nu are un propriul preot sau nu își permite să aibă propria biserică, ci doar un anumit spațiu căruia i se dă cu rapiditate o funcție liturgică și care, de multe ori, este închiriat doar pentru câteva ore, duminica, pentru a se săvârși Sfânta Liturghie.

Situația este la fel de îngrijorătoare și în țară, întrucât majoritatea oamenilor de la sate nu participă la slujba Vecerniei pentru că nu este săvârșită, iar Utrenia este doar un scurt prolog al Liturghiei. Privarea de accesul la teologia *imnografică* pe înțelesul tuturor, care este conținută în aceste slujbe, reprezintă o mare pierdere în activitatea catehetică. Doar Sfântul Maslu este una dintre Tainele săvârșite cu regularitate. Însă, din păcate, nici ea nu este fructificată

---

²⁴ Gheorghios Metallinos, *Parohia. Hristos în mijlocul nostru* (Sibiu: Editura Deisis, 2004), 115-116.

îndeajuns din punct de vedere catehetic, ci, mai degrabă, ea este percepută la un nivel cvasi-magic și utilitarist²⁵.

Acestea fiind spuse, mare parte din creștinii noștri au acces la dimensiunea latreutică și învățătoarească a slujbelor bisericești doar prin participarea la Sfânta Liturghie. La prima vedere, acest lucru pare să fie îngrijorător. Însă, date fiind condițiile expuse mai sus, această stare de fapt poate constitui o normalitate, dacă luăm în seamă câteva aspecte. În primul rând, trebuie să conștientizăm că slujirea euharistică este o slujire a cuvântului și înglobează în ea rugăciunea, imnografia, mărturisirea de credință, lecturile biblice și omilia²⁶, care pot oferi reperele necesare și suficiente pentru o viață creștină autentică. Cu alte cuvinte, dacă împrejurările (dintre cele menționate mai sus) sunt de așa natură încât un creștin nu poate participa decât la Liturghia duminicală și uneori la Taina Spovedaniei, acest lucru poate fi considerat, în cazurile de excepție, un minim necesar de asumare a unei vieți creștinești, mai ales dacă este dublat, în celelalte zile ale săptămânii, acasă, în familie și la locul de muncă, de trăirea Evangheliei lui Hristos. În acest context, putem fi de acord cu pr. Nicolae Necula care definește Sfânta Liturghie prin sintagmele: „școală a învățaturii creștine, neprețuit tezaur de doctrină, cateheză vie la îndemâna oricui și pe înțelesul tuturor”²⁷.

---

²⁵ Vezi Petru Pruteanu, *Sfântul Maslu și alte slujbe de vindecare. Istorie și actualitate* (București: Editura Sophia, 2016), 27-30, 61-73.

²⁶ Florin Botezan, „Liturghie și cateheză”, în *Viața liturgică și etos comunitar. Preliminarii la o teologie socială ortodoxă* (Craiova: Editura Mitropolia Olteniei, 2007), 137.

²⁷ Nicolae D. Necula, „Rolul și importanța Sfintei Liturghii în viața credincioșilor”, în *Studii de teologie liturgică* (București: Editura Parenesis, 2014), 354.

Toate cele enunțate până aici în legătură cu funcția catehetică a Sfintei Liturghii pot aduce roade misionare deosebite doar dacă preotul reușește să facă din slujirea duminicală un eveniment care însumează atât un act de slujire liturgică autentică, o predică bine pregătită și bine dozată în funcție de auditori, cât și o întâlnire reală cu Dumnezeu prin funcționalitatea pe care o pot da spațiului liturgic iconografia și imnografia, pe de o parte, și prin împărtășirea cu Sfintele Taine, pe de altă parte.

3. Rugăciunile Liturghiei – cateheză mistagogică pentru credincioși

Vom încerca să analizăm în ce mod rostirea rugăciunilor canonului euharistic cu voce tare poate înlesni înțelegerea conținutului Sfintei Liturghii de către cei care participă. Pentru cine a luat cunoștință măcar o dată cu textul rugăciunilor rostite de preot în cadrul Dumnezeieștii Liturghii, răspunsul este foarte simplu, deoarece conținutul latreutic și dogmatic impresionează atât printr-o finețe rar întâlnită, cât și printr-un limbaj (care are pronunțat conținut doctrinar) și printr-un stil de expunere foarte accesibil tuturor²⁸, care nu necesită un efort prea mare din partea cititorilor sau ascultătorilor. Să nu uităm că în Biserica veche Anaforaua constituiau mărturisirea de credință redactată de fiecare episcop în parte și prezentată

---

²⁸ A face accesibil limbajul textelor sfinte nu înseamnă îmbrățișarea unei tendințe neologizante a diortosirii acestora și o renunțare la trăsăturile retorice mai conservatoare ale textelor liturgice; vezi mai multe la Mihail K. Qaramah, „Limbajul liturgic - între tradiție și modernitate. Tendințe, constrângeri, soluții în traducerea și diortosirea textelor liturgice”, în *Aspecte ale cercetării științifice doctorale astăzi*, ed. Viorel Sava (Iași: Editura Doxologia, 2020), 276-295.

poporului credincios și celorlalți episcopi. Din multitudinea de anaforale liturgice alcătuite atunci, Biserica și-a însușit pe cele mai bogate în conținut, și anume cele redactate de marele sfânt capadocian, Vasile, și de ilustrul arhiepiscop al Constantinopolului, Ioan Hrisostom.

În demersul nostru, totuși, trebuie ținut seama de faptul că mulți teologi au afirmat că este foarte nepotrivit și necanonic [sic!] să rostești rugăciunile *tainice* ale canonului euharistic cu voce tare, pe care să le audă cei neinițiați; alții, dimpotrivă, au obiectat spunând ca este nefiresc și nepotrivit să rostești rugăciunile în taină, iar pe oamenii care au binecuvântare să accedă la Împărtășire să îi lași în neștiință și ignoranță, ascunzând de ei un lucru așa important²⁹. Esența teologiei anaforale consta în faptul că a reușit să mențină și să propage identitatea dogmatică a celebrării cultice peste veacuri în întreaga Biserică ortodoxă sub diferite forme³⁰. Există foarte multe anaforale liturgice, însă în uzul cultului din zilele noastre se folosesc doar două, pentru cele două liturghii depline, la greci adăugându-se și Anaforaua Liturghiei Sfântului Iacob³¹.

---

²⁹ Gregory Woolfenden, „Praying the Anaphora: aloud or in silence?“, *St Vladimir's Theological Quarterly* 2-3 (2007), 179; vezi și Robert F. Taft, „Was the Eucharistic Anaphora Recited Secretly or Aloud?: the Ancient Tradition and What Became of It“, în *Worship traditions in Armenia and the neighboring Christian East*, Avant Series 3, ed. Roberta Ervine (Crestwood: St. Vladimir's Seminary Press /St. Nersess Armenian Seminary, 2006), 15-57; Mihail Khalid Qaramah, „Unitate și «reformă liturgică» în Biserica Ortodoxă Română“, *Studia Theologica Orthodoxa Doctoralia Napocensia* 2 (2019), 238-239.

³⁰ *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului*, ed. și trad. I. I. Ică jr. (Sibiu: Editura Deisis, 2011), 41.

³¹ Liturghia atribuită Sfântului Iacob se slujește, mai recent, și în anumite parohii sau eparhii din cadrul Bisericii Ortodoxe Române, însă o

Tindem să credem că, din perspectiva temei noastre, rostirea rugăciunilor cu voce tare în cadrul Liturghiei este potrivită întrucât cei care participă sunt creștini botezați, mulți dintre ei bine instruiți, capabil să înțeleagă lucruri profund teologice, iar Biserica nu are niciun motiv să țină în taină rugăciunile euharistice așa cum proceda cu păgânii când era în vigoare disciplina arcană. Deși istoria Liturghiei nu înclină să dea dreptate în totalitate acestei poziții³², cu toate acestea trebuie să observăm cât de mult ne ajută această practică în instruirea poporului dreptcredincios. Asta deoarece există multe voci care sunt de părere că lipsa rostirii rugăciunilor alături de limba cultului (care în alte Biserici autocefale este neînțeleasă de omul de rând: slavona, greaca veche) și de înlocuirea cântării omofone cu coruri de profesioniști dăunează extrem de mult formării catehetice care ar trebui să aibă loc în și prin cultul divin public³³.

---

asemenea celebrare nu este lipsită de anumite probleme ce țin de adaptarea acesteia la practica actuală; vezi mai mult la Mihail K. Qaramah, „Reforma liturgică în Biserica Ortodoxă Română, între dorință și împlinire”, în *Biserica Ortodoxă și provocările viitorului*, ed. Mihai Himcinschi și Răzvan Brudiu (Alba-Iulia/Cluj-Napoca: Editura Reîntregirea/Presa Universitară Clujeană, 2020), 439, n. 53 și Mihail K. Qaramah, „Liturgical Renewal in Contemporary Orthodox Thought in Romania: A Preliminary Assessment”, *Review of Ecumenical Studies* 15.1 (2023), 28, n. 9.

³² Este cunoscut că, încă de pe vremea Împăratului Iustinian, anaforaua liturgică se rostea (deja) în taină și doar recent, prin contribuția lui Alexander Schmemmann, lucrurile au luat o altă întorsătură; vezi Petru Pruteanu, *Liturghia ortodoxă – istorie și actualitate* (București: Editura Sophia, 2008), 290-293.

³³ Vassa Larin, „Active participation of the faithful in Byzantine Liturgy”, *St. Vladimir's Theologic Quarterly* 1 (2003), 68.

Cele două Liturghii principale care se săvârșesc astăzi în Biserica Ortodoxă (a Sfântului Ioan Hrisostom și a Sfântului Vasile) conservă adevărate rezumate teologice ale întregii lucrări de mântuire realizate de Hristos prin înomenirea Sa. Deși se săvârșește doar de 10 ori pe an, în cele mai importante momente ale anului liturgic, anaforaua vasiliană reușește să pună în contact pe credincioși cu gândirea și predica directă a acestui mare teolog prin cuvântul liturgic rostit de către preoți la Liturghie³⁴. După cum afirmă Ioan I. Ică Jr., această rugăciune este: „o laudă a Bisericii adusă lui Dumnezeu cel Unul în Treime unită cu lauda îngerilor adusă celui de trei ori sfânt care se transformă într-o mulțumire (eucharistia) adusă iconomiei mântuirii”³⁵.

Conform lui Florin Botezan, rugăciunile Liturghiei, dacă sunt accesibile credincioșilor, pot pune în valoare caracterul catehetic al acesteia. El consideră că păstrarea în taină a rugăciunilor este un lucru dăunător:

„Un aspect [...] care afectează grav caracterul catehetic al Sfintei Liturghii este practica contemporană a citirii în taină a majorității rugăciunilor Liturghiei, inclusiv a rugăciunii centrale prin care se aduce sfânta jertfă și se invocă Duhul Sfânt spre a preface Cinstitele Daruri în Trupul și sângele Domnului, anaforaua. Principiul de bază al Sfintei Liturghii este împreună slujire a preotului și a credincioșilor. Rugăciunile Liturghiei, cu excepția

---

³⁴ Ciprian-Ioan Streza, *Anaforaua Sfântului Vasile cel Mare. Istorie, text, analiză comparată, comentariu teologic*, (Sibiu: Editura Andreiana, 2012), 16.

³⁵ Streza, *Anaforaua...*, 17.

cele folosite de preot în timpul Heruvicului, sunt alcătuite la persoana întâi plural, arătând că ele sunt spuse în numele tuturor celor prezenți și chiar al întregii Biserici³⁶.

Mihail Qaramah prezintă și alte beneficii ale rostirii în auzul credincioșilor a rugăciunilor de către preot: (1) corectarea practicii greșite a izolării ecfonisului de rugăciunea sa; (2) simplificarea liniei melodice a unor răspunsuri liturgice, care aveau rolul de a umple golul creat de citirea în taină a rugăciunilor, precum și încurajarea cântării într-un stil recitativ, ce facilitează și participarea credincioșilor³⁷.

În mod cert, revenirea la vechea practică a rostirii unor rugăciuni din Sfânta Liturghie cu voce tare aduce multe beneficii din perspectivă catehetică și acestea pot fi – și ar trebui să fie – puncte de plecare pentru câteva cateheze liturgice care să aprofundeze învățătura despre liturghie într-o comunitate în care atât preotul, cât și credincioșii, sunt cu adevărat preocupați de înțelegerea profundă și corectă a cultului divin. În plan secund, putem afirma că există un efect pozitiv acolo unde rugăciunile se rostesc în auzul credincioșilor, întrucât aceștia știu și simt că preotul nu stă pasiv în altar, ci se roagă și îi invită și pe ei să se alătore acestui spațiu tainic³⁸. Unul dintre ierarhii diasporei Bisericii Ortodoxe Române, Preasfințitul Siluan al Italiei, recomandă rostirea rugăciunilor cu voce tare la Sfânta Liturghie:

---

³⁶ Botezan, *Liturghie...*, 146.

³⁷ Qaramah, „Unitate și «reformă liturgică»...”, 239.

³⁸ Pruteanu, *Liturghia...*, 295-296.

„Pentru a da posibilitatea credincioșilor să participe (în sensul primordial de «împărtășire») la rugăciunile «de obște» (Domnului să *ne* rugăm) ale Dumnezeieștii Liturghii, acestea sunt rostite, după tradiția străveche a Bisericii, cu voce tare, dar nu în tonalitatea psalmodiată a ecteniei, ci recitate «liniștit» (conform gr. *mistikos* – «mistic»; slav. *Taino*, care în traducere românească a devenit «în taină», adică «fără glas» – gr. *afonos*), urmate de ecfonis (cu glas mare). Experiența ne arată că, la auzul acestor rugăciuni (cu precădere la rugăciunile «credincioșilor» și la «anafora»), credincioșii nu numai că participă mult mai atent la slujbă, dar devin mai conștienți de ceea ce se petrece, zicând «Amin» în cunoștință de cauză (cf. *1 Cor* 14, 16-17), folosindu-se sufletește și pătrunzându-se de cuvintele rugăciunii, ca unii care «co-liturghisesc» împreună cu slujitorul de la altar (a se vedea *Novela* 137 a lui Iustinian)³⁹.

Dezbaterea pe această temă ia o altă întorsătură atunci când vine vorba de timpul în care rugăciunile Liturghiei, care sunt de cele mai multe ori rostite de preot cu voce joasă sau chiar în taină, trebuie rostite pentru a oferi credincioșilor acces la ele. Cu privire la acest aspect, nici autorul acestei lucrări nu este lămurit care ar fi metoda cea mai eficace, însă, participând deseori la ambele forme de rostire a rugăciunilor cu voce tare (și anume odată cu cântarea de la strană sau separat de cântarea de la strană), este de părere că este mai potrivit pentru desfășurarea cultului ca rostirea rugăciunilor să fie săvârșită simultan cu cântarea, căutându-se un acord

---

³⁹ Siluan Șpan, *Strategii pastorale pentru comunități din diaspora (curs needitat)* (București, 2015), 33.

desăvârșit între cele două. Un alt argument pentru care optăm pentru prima variantă este și contrastul mare care s-ar crea pentru credincioșii care frecventează mai multe biserici și care văd diferite forme de slujire.

Concluzii

În cadrul studiului de față am încercat să prezentăm câteva din funcțiile catehetice ale Sfintei Liturghii, plecând de la premisa ca slujirea euharistică nu este un mijloc prin care putem afla discursuri și expuneri despre Dumnezeu, ci este locul și timpul în care creștinul botezat intră în relație direct cu Dumnezeu personal și accesează un alt tip de cunoaștere decât cel discursiv. Ne-am fundamentat aceste argumente pe teologia răsăriteană care exclamă la unison că „rugăciunea liturgică pune sufletul în armonie și-l împinge spre o conversație directă și intimă care-și păstrează întreaga valoare proprie unei întâlniri și cunoașteri personale a lui Dumnezeu”⁴⁰.

Încă din primele ei forme, Liturghia creștină a avut în componență elemente didactice care serveau scopului catehetic al cultului divin prin care catehumenii și creștinii se hrăneau din revelația lui Dumnezeu primită prin apostoli, episcopi și, mai târziu, prin preoți. Majoritatea epistolelor nou-testamentare sunt scrise chiar cu acest scopul de a fi citite în comunitățile de credincioși, în timpul slujbei euharistice, și au scop parenetic, pastoral sau dogmatic.

Istoria bimilenară a Bisericii ne arată cât de important este cultul divin în formarea catehetică și în educația

---

⁴⁰ Paul Evdokimov, *Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană*, trad. Vasile Răducă (București: Editura Humanitas, 2013), 125-126.

religioasă a comunității creștinilor. Multe dintre compozițiile poetice ale slujbelor bisericești au rolul fie de a introduce pe participanți în învățăturile de credință ale Bisericii, fie rugăciunile și imnele au reprezentat forma cea mai potrivită și adecvată pentru mărturisirea dreptei credințe în opoziție cu imnele eretice.